

Orkestras Lietuvos miesto muzikinėje kultūroje: Vilniaus atvejis (XIX a.)

Vida Bakutytė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: v.bakutyte@gmail.com

Straipsnyje siekiama pateikti apibendrinančias išvagas apie orkestro vaidmenį XIX a. Lietuvos miesto kultūroje. Ši tema daugiau tyrinėta dvarų (periferijoje) ir Katalikų bažnyčios kultūros kontekste. Tuo tarpu miestiškos kultūros formavimosi procese besikuriantys orkestrai ir jų funkcionavimas viešajame miesto muzikiniame sąjūdyje – mažiau tirta sritis. Pastebima, kad XIX a. pr. Lietuvoje vis dar dėl klasicizmo tradicijos poveikio orkestru dažnai vadinta vos kelių ar keliolikos muzikantų ansamblis. Orkestro sudėties ir jo paskirties raidos spartą Vakarų Europoje lėmė simfoninio žanro plėtos savitumai. Ši tendencija reflektavo ir Lietuvoje. Straipsnio tikslas – remiantis turima faktine medžiaga atskleisti tiek pačios orkestro sąvokos, tiek jo vaidmens miestiškoje kultūroje kaitą. Naudoti šaltinių analizės, analitinis-kritinis, istorinis lyginamasis metodai.

RAKTAŽODŽIAI: XIX a., Lietuva, Vilnius, orkestras

Klasicizme (XVIII a.) susiformavęs orkestro – nedidelės sudėties (nuo keliolikos iki maždaug 25 muzikantų), daugiausia styginių instrumentų ir keleto medinių pučiamųjų – samprata gyvavo ir XIX a. pr. Lietuvos mieste. Palaipsniui orkestriniai kolektyvai pildėsi variniais pučiamaisiais, augo juose griežiančių muzikų skaičius¹. Simfonijos žanro radimasis ir kaita Vakarų Europoje lėmė orkestrų sudėties ir paskirties raidą. Ši tendencija reflektavo ir Lietuvoje. Čia XIX a. viešojoje miesto kultūroje galima buvo išgirsti vietinių kolektyvų atliekamų Ludwigo van Beethoveno kūrinių orkestrui, bet romantizmo epochos orkestras ir jam kurti Hectoro Berliozi, Richardo Wagnerio kūriniai buvo reta išimtis. Lietuvoje orkestro istorija (turint omenyje ir orkestro sąvokos kaitą) turi senas tradicijas, menančias LDK valdovų rūmų pramogų sritis, muzikavimą LDK didikų valdų rekreaciniuose centruose. Savo kapelas turėjo bažnyčios ir vienuolynai. Vieni orkestrai suburti gyvavo trumpiau, kiti – pakankamai ilgai. Pavyzdžiui, bernardinų vienuolynai Vilniaus gubernijos vietovėje Buclave (Budslavas) (dab. Baltarusija) turėjo orkestrą, kuris veikė iki pat XIX a. vid. (1845) ir buvo plačiai žinomas visame krašte².

¹ Tenka pažymėti, kad viešajame XIX a. Lietuvos gyvenime nebuvo įprasta orkestrus įvardyti sąvokomis, diferencijuojančiomis juos pagal sudėtį. Koncertų afišose, muzikos renginių anotacijose / recenzijose, informaciniuose skelbimuose ir kt. nevartoti, pavyzdžiui, instrumentinio ansamblio ar kamerinio orkestro apibrėžimai. Jie nesutinkami epistoliniame palikime ar kituose šaltiniuose. Dažniausiai naudoti apibūdinimai – orkestras, nedidelis orkestras, padidintas orkestras, dvigubas orkestras. Maždaug nuo XIX a. vid. iki amžiaus pabaigos koncertai, kuriuose dalyvavo minėti instrumentiniai kolektyvai, vadinti simfoniniais arba instrumentiniais koncertais; jei juose dalyvavo dar ir vokalistai – instrumentiniais ir vokaliniais koncertais. Sudėtinga ir ne visai tikslu būtų įvardyti tuomečius kolektyvus vartojant šiandien įprastus apibūdinimus pagal jų sudėtį dar ir dėl to, kad apie ją galime spręsti tik kai kuriais atvejais, be to, originalūs kūriniai, parašyti vienokiai orkestro sudėčiai, dažnai atlikti koncertuose būdavo pritaikomi mažesnei sudėčiai (jos nenurodant).

² Jelski 1881. 22.

Vilniaus bažnytinių kapelų, Vilniaus katedros orkestro, dvaruose griežę muzikantai miesto muzikiniam gyvenimui įgaunant būdingų miestiškosios kultūros bruožų papildydavo viešų renginių programose griežusį miesto teatro orkestrą, dalyvavo spektakliuose ar kituose rekreaciniuose projektuose. Vilniaus miesto teatrui, kuris paprastai sudarydavo jungtinio orkestro branduolį, dažniausia talkino netoli Vilniaus esančių dvarų muzikantai. Taip, pavyzdžiui, XIX a. vid. Kairėnų dvaro orkestrantai prirėkusių papildydavo teatro orkestrą, dalyvaudavo renginiuose teatre, Müllerių salėje, įvairaus pobūdžio diduomenės pramoginiuose vakaruose, valdžios atstovų rezidencijose. Nesant pakankamai muzikų stambesnės formos instrumentiniams kūriniais ar operoms atlikti, formavosi būdinga tendencija – rinkti sudėtinius orkestrus tam tikriems reikšmingesniems kūriniais atlikti. XIX a. I pusėje Vilniaus miesto teatro orkestre trūkstant nuolatinį muzikų, griežiančių tam tikrais instrumentais, prie jo prisidėdavo Katedros orkestras. Dažni tokių sumanymų realizavimo pagalbininkai Vilniuje buvo grafų Tiškevičių orkestro muzikantai.

Orkestro vaidmuo, jo svarba miesto kultūrai miestiečių suvokta gana anksti. Tai liudija fragmentiškos žinutės apie tai, kad Vilniuje jau XVIII a. pab. montuojamos pakylos orkestrui dažnoje muzikinių renginių vietoje – Müllerių salėje, „kad maloni publika viską geriau matytų“, atliekant „įvairias Simfonijas žinomiausių muzikų sukurta“³. Kaip minėta, tuo metu sąvoka „orkestras“ galėjo reikšti vos kelis ar keliolika instrumentų.

XIX a. pr. nemenka paskata viso miestiškojo muzikinio sąjūdžio aktyvumui, tad ir orkestrinės muzikos plėtrai, buvo universitete dėstytos muzikos disciplinos bei čia Johanno Davido Hollando iniciatyva suburti choras ir orkestras. Šio kompozitoriaus kūriniai orkestrui – serenados, divertismentai – buvo skirti nedidelės sudėties ansambliui. 1811 m. knygyno skelbtoje informacijoje teigiama, kad galima įsigyti partitūras Hollando „dviejų Serenadų 2 smuikams, 2 altams, klarnetui, 2 valtornoms, fagotui, basetlei“, taip pat „Divertimento-valsio 2 smuikams, 2 klarnetams, 2 valtornoms ir basetlei“ ir pan.⁴

Kai kurių duomenų apie XIX a. muzikos renginio vaizdą ir jame dalyvavusius orkestrus suteikia labdarinių koncertų pajamų ir išlaidų deklaravimas. Pavyzdžiui, 1820 m. kovo 18 d. vykusio labdaros koncerto, kuriame dalyvavo rinktinis 42 muzikantų orkestras, ataskaitoje skelbtos šios išlaidos:

- „<...> už operos „Fernand Cortez“ partitūros atvežimą 24 sid. rub.;
- p. Butkiewiczziui ir jo pagalbininkams už partitūros perrašymą visam orkestrui 49 sid. rub.;
- teatro orkestrui iš 26 asmenų 85 sid. rub.;
- p. Statkowskio orkestrui iš 15 asmenų 25 sid. rub.;
- trimitininkui (trębaczowi) p. Krupowiczziui 6 sid. rub.75 kap.;

3 *Przejeżdżający... 1798. 49; Donesienie 1798. 54.*

4 *Wiadomości krajowe 1811. 13.*

- korepetitoriui p. Wojciulewiczui už choristų mokymą 15 sid. rub.;
- p. Bitneriui už salės su apšvietimu nuomą 40 sid. rub.;
- už vaško žvakes orkestre keturių repeticijų ir koncerto metu 14 sid. rub.;
- už staliaus darbą orkestrei, t. y. suolelių ir pultų gamybą 3 sid. rub. 37 kap.<...>⁵.

Universiteto veiklos metais orkestrei kūrė Vilniuje gimęs kompozitorius ir dirigentas Józefas Deszczyński, kai kurių šaltinių teigimu, nuo 1813 m. dėstęs universitete⁶, nuo 1814 m. vadovavęs grafo Ludwiko Rokickio orkestrei Horodiščėje, tad orkestrinę patirtį įgavęs ne tik čia, bet ir Vilniaus universitete. Grafas buvo žinomas muzikas mėgėjas, smuiko meną tobulinęs pas Giovanni Battista Viotti, turėjęs net tris Stradivarijaus instrumentus – du smuikus ir violončelę⁷. Vilnietis kompozitorius parašė orkestrei 4 uvertiūras, 3 Koncertus fortepijonui su orkestru. Šiandien žinomas Deszczyński Koncertas su orkestru F-dur op. 25, sukurtas apie 1820 metus. Jį sudaro keturios dalys – *Brillante et non difficile*, *Allegro moderato*, *Adagio*, *Rondo. Allegro moderato alla polacca*⁸.

Christine-Gerhardi ir Josephas Frankai, organizavę Josepho Haydno oratorijos „Pasaulio sukūrimas“ atlikimą Vilniuje 1809 m., surinko apie 100 asmenų orkestrą. Kitais metais jų iniciatyva parengtoje Niccolò Antonio Zingarelli operoje „Giulietta ir Romeo“, kaip skelbta, buvo „dvigubas orkestras“, jį sudarė ir teatro muzikai, ir mėgėjai, smuiku griežė kviestinis solistas – žinomas smuikininkas Franciszekas Żylewiczius⁹.

Nemažos sudėties orkestras (60 muzikantų), kuriame griežė daugiausia Vilniaus universiteto studentų, 1811 m. Šv. Jonų bažnyčioje atliko Haydno Mišias, diriguojant iš Žemaitijos kilusiam smuikininkui Ignatui (Ignacy) Reuttui¹⁰.

XIX a. 2 deš. grafo Juozo Godlevskio (Józef Godlewski, 1773–1867) orkestras (apie 30 asmenų) buvo žinomas Augustavo gubernijoje, koncertavo ir visoje Lietuvoje. Vienu metu Godlevskio orkestrei Fredoje vadovavo jau žinomas Minsko, Naugarduko, Vilniaus muzikinio gyvenimo dalyvis, atvykęs iš Vienos, Johannas Nepomukas Lorenzas Renneris. Orkestre griežė smuikininkas Feliksas Biały, dirbęs muzikos mokytoju Garliavoje (lenk. Godlewo), nuolatinis koncertų Vilniuje ir Sankt Peterburge dalyvis. Grafo Hektoro Karengos (Karęga) Aštriojoje Kirsnoje (netoli Lazdijų) orkestrei keletą metų (iki 1842) vadovavo fleitininkas Tomaszas Böhmas iš Lomžos. Iširus šiam orkestrei, jo nariai papildė kitų vietovių ir miestų kolektyvus. Po Lietuvą keliavo kitas Böhmo šešių žmonių „orkestras“: būdamas

5 *Wilno. Umieszczamy podany...* 1820. 30.

6 Błaszczyk 1964. 53.

7 Zieliński 2002. 5(2).

8 2007 m. kūrinys skambėjo Varšuvoje V lenkų kamerinės muzikos festivalyje „Camerata Vistula“, kuris buvo dalis XXVII festivalio „Ad Hymnos ad Cantus“; Koncertą atliko pianistas Edwardas Wolaninas ir Lenkų radijo *Amadeus* kamerinis orkestras (*Orkiestra kameralna polskiego radia Amadeus*); dirigentė Agnieszka Duczmal; įrašas http://www.youtube.com/watch?v=8K_Yy3RbZxU

9 *Teatr Wileński* 1810. 38; *Wilno* 1810. 25.

10 Błaszczyk 1964: 238; I. L. B. [Bieńkowski Ł.] 1857. 30: 235–237.

tik nedidelis ansamblis, gebėjo atlikti populiarių operų ištraukas¹¹. Smuikininkas Maciejus Helmannas, muzikos mokytojas Seinuose, 1820–1830 m. vadovavo mokslivių orkestrėliui, griežusiam per įvairias šventes¹². Šie muzikantai ir jų vadovautų kolektyvų nariai galėjo, esant reikalui, taip pat prisidėti prie įvairaus orkestrinio repertuaro atlikimo miestuose, tarp jų – Vilniuje.

Vis dėlto jau XIX a. 2 deš. viešai konstatuojama nepatenkinama miesto muzikos kultūroje orkestro padėtis – ypač nusivilta 1816 m. bandymu reformuoti ir miesto teatrą, ir drauge jo orkestrą. Trūkstant reikiamų muzikantų teatro orkestre ir nesant tinkamo vadovo, komplikotas buvo operų ir atvykstančių atlikėjų-instrumentininkų repertuaras, kuriam atlikti reikėjo orkestro¹³. Bet jau po kelerių metų Labdaros draugijos salėje po šios draugijos posėdžio griežė „skaitlingas orkestras“, dainininkė Józefa Skibińska dainavo „nuo vargšų“ dainą, kurios žodžius pagal Karolio Kurpińskiego muziką pritaikė vilnietis poetas Ignacy Szydłowski¹⁴.

Neretai bendruose teatro muzikų ir mėgėjų koncertuose dirigavimo imdavosi kilmingieji. Pavyzdžiui, 1818 m. labdaros koncerte orkestrui, „atlikusiam Simfoniją(?)“¹⁵, dirigavo grafas Rudolfas Tyzenhauzas, gerai įvaldęs smuiką bei savo valdose Žaludke įkūręs kvartetą, ir grafas Jonas Tiškevičius.

Orkestras yra būtina ir reikšminga sėkmingo operos spektaklio sąlyga. Vilniaus miesto teatro orkestro padėtis per visą šimtmetį buvo labai skirtinga: būta geresnių laikotarpių ir mažiau sėkmingų. Orkestro muzikanto atlyginimai buvo nedideli, daugelis orkestrantų vertėsi dar ir privačiomis pamokomis, dažnai praleisdavo repeticijas, dėl to neretai orkestrui pritrūkdavo preciziškumo. Po keleto sėkmingesnių pasirodymų 1827 m. vėl įvardytos problemos, kurių neišsprendė „net naujo korepetitoriaus Wyzzewalskio atvykimas“¹⁶, nors tais pačiais metais Rotušėje, koncertuojant Vilniuje garsiai pianistei Mariai Szymanowskai, „miesto orkestras“ atliko Luigi Cherubini operos „Lodoiška“ uvertiūrą, taip pat dalyvaujant pianistei – „Rondo iš naujo [Johanno Nepomuko] Hummelio Koncerto fortepijonui su orkestru [Koncerto E-dur Nr. 4 op. 110 III d. Rondo?]“¹⁷, ir priekaištų neturėta.

Pažymėtina, kad skelbiant, recenzuojant ir aptariant koncertinį gyvenimą, dažnai vartotas apibūdinimas „miesto orkestras“, kuris, kaip galime spręsti, nereiškė vieno nuolatinio kolektyvo. Šios sąvokos vartoseną tik patvirtina gają tendenciją – surinkti kviestinį orkestrą kūriniams miesto renginyje atlikti. Tokio orkestro branduolį sudarė Vilniaus teatro orkestras, papildytas Katedros ir kitais muzikais. Natūralu, kad tuo laikotarpiu orkestro klausimas atsidūrė užsimezgsios recenzentų polemikos akiratyje.

11 I. L. B. [Bieńkowski L.] 1857. 31: 245.

12 Ten pat.

13 *Teatr Wileński* 1816. 44.

14 *Wiadomości krajowe...* 1820. 13.

15 *Koncert amatorski* 1818. 103.

16 *Teatr Wileński* 1827. 103.

17 *Wiadomości krajowe...* 1827. 22.

Vienas recenzentų pažymėjo, kad „ausį žeidė“ valtornos Carlo Maria von Weberio operoje „Laisvasis šaulys“, obojai Gioacchino Rossini operoje „Italė Alžyre“, svars-tyta net orkestro išdėstymo tvarka, siūlyta kviesti primarijais tokius smuikininkus kaip Reuttas¹⁸, bet iš karto suabejota, ar 7 dukatai už operą ir 5 už komediją būtų tinkamas atlygis šiam orkestrantui.

Vienas sėkmingų periodų miesto muzikos ir teatro istorijoje buvo vilniečio diri-gento, kompozitoriaus, smuikininko ir pianisto Wiktora Kažyňskio veikla. Ji, susijusi su orkestru bei koncertų organizavimu, sulaukdavo vieningo pritarimo. Šešerius metus (1836–1842) vadovavęs Vilniaus miesto teatro orkestrui, jis ženkliai pakėlė jo profesinį lygį. Diriguodamas operas Wilhelmo von Schmidkoffo vadovaujamoje Vilniaus trupėje (joje vilniečiai dirbo susijungę su vokiečių dainininkais ir orkestro muzikais iš Čekijos), muzikas turėjo galimybę išstudijuoti ir atlikti daugybę naujam meniniam stiliui atstovavusių kūrinių. W. Kažyňskiui vadovaujant žymiai pagerėjo orkestro padėtis, repertuaras pasipildė operomis – Vincenzo Bellini „Sonnambula“, „Norma“, Gaetano Donizetti „Belizarijus“, Louis Josepho Ferdinando Heroldo „Zam-pa“, Danielio François Esprit Aubero „Fra Diavolo“, „Nebylė iš Portici“, „Aktėja“, „Meilės eliksyras“, Rossini „Sevilijos kirpėjas“, „Otelas“, Weberio „Laisvasis šaulys“. Savo talentą vilnietis netrukus demonstravo persikėlęs gyventi į Sankt Peterburgą ir dirigavęs iki mirties Imperatoriškojo Aleksandro teatro orkestrui, kurio meistriškumas pastebimai išaugo jau pirmaisiais darbo Rusijos sostinėje metais¹⁹.

Orkestrinę muziką W. Kažyňskis rašė dar būdamas Lietuvoje. Vilniuje 1842 m. su pasisekimu atliktas jo „Intermezzo orkestrui“. Gyvendamas Peterburge sukūrė Koncertą fortepijonui su orkestru fis-moll (apie 1849). Vilnietis garsėjo Ludwigo van Beethoveno, Franzo Schuberto ir kitų kompozitorių vokaliųjų kūrinių aranžuotėmis orkestrui. Apie 1849 m. kompozitorius parašė vieną stambiausių savo orkestrinių opusų – III Simfoniją A-dur.

XIX a. 5 deš. neretai Vilniaus teatro orkestras griežė Katedroje aukojant šv. Mi-šias²⁰, ir atvirksčiai, – teatro spektakliuose talkino Katedros muzikantai. Daugėjo muzikos renginių, kuriems reikėjo pajėgesnio orkestro. Toks jis būdavo Stanisłavo Moniuszko organizuojuose koncertuose, kuriuose skambėjo Gasparo Spontini operos „Fernand Cortez“ uvertiūra, Felixo Mendelssohno-Bartholdy uvertiūra „Vasaros nakties sapnas“ ir ištraukos iš jo oratorijos „Šv. Paulius“, Haydno bei Beethoveno kūriniai.

XIX a. vid. vasaromis muzikos renginiams imta naudoti patalpas, kuriose tilpo daug atlikėjų ir žiūrovų: toks buvo žiemą karinėms pratyboms skirtas maniežas, vadintas *Exerzjrhausu* (dab. Lelevelio g., neišlikęs). Jo erdvę pritaikydavo teatro spektakliams ir koncertams, net tokiems, kurie talpindavo iki 1 500 žiūrovų. Tiek susirinko ir 1856 m. į smuikininko Apolinary Kątskio gastrolinį koncertą, kuriame Moniuszko

18 C... 1827. 115; *Odpowiedź lityry...* 1827. 119.

19 Plačiau žr. Bakutyte 2011: 139–159.

20 *Rozmaitości. Szkice...* 1840: 32.

dirigavo jungtiniam miesto teatro ir atvykusių vokiečių muzikų orkestrui, atlikusiam Henry Charles'io Litolffo (1818–1891) Koncertą „Eroica“ smuikui ir simfoniniam orkestrui op. 42, Aubero operos „Fenella“ ir Rossini operos „Šarka vagilė“ uvertiūras. Šiam pasirodymui Moniuszko repetavo dar ir stambios formos Ap. Kątskio kūrinį „Atsiskyrėlis“ („Pustelnik“) chorui, vargonams, orkestrui, solistams, bet premjera neįvyko: šį kartą ne dėl orkestro kaltės, o todėl, kad nesuskubta pakviesti tinkamą tenoro partijos atlikėją²¹.

Daugiau nei dešimtį metų (iki mirties 1863) vadovavęs miesto teatro orkestrui, Janas Mackiewiczius dažnai pasitelkdavo grafo Juozapo Tiškevičiaus orkestrą. 1860 m. teatro salėje vykusiame koncerte orkestras griežė retai repertuare skambėjusį kūrinį – Beethoveno uvertiūrą proginiam vaidinimui (*Festspiel*) „Atėnų griuvėsiai“²² (1811), parašytą teatro atidarymo Pešte (1812) garbei; ko gero vilnietiškas kūrinio atlikimas buvo pritaikytas prie labdaros koncerto, skirto steigiamam Varšuvos muzikos institutui paremti, programos (Institutas pradėjo veiklą 1861). Jungtinis orkestras, diriguojamas Moniuszkos (iki jo išvykimo į Varšuvą) ir Mackiewicziaus, atlikdavo ir Moniuszkos kūrinį. Grafo J. Tiškevičiaus orkestras koncertavo Vilniuje ir savarankiškai, muzikavimui pasirinkdavęs įvairias vietas, viena jų – vadinamasis cirkas-amfiteatras²³.

Orkestro problema paąštrėjo XIX a. 7 dešimtmetyje. 1860 m. nutarta įkurti laikiną komitetą iš asmenų, kurie finansiškai parems teatro orkestrą, kad jie užtikrintų skaidrų instrumentų įsigijimą (už per rinkliavas surinktus pinigus). Orkestro vadovas buvo įpareigotas peržiūrėti ir perorganizuoti sudėtį, priiimti atsakomybę už instrumentus, iš kiekvieno orkestranto uždarblio skirti dalį pinigų instrumentams restauruoti. Netrukus pastebėta ir imta viešai aptarinėti dar ir kitą problemą – ne tik finansinę (kai trūksta pinigų naujiems instrumentams), bet ir žmogiškąją: pažymėta, kad neatsiranda reikiamo skaičiaus jaunesnių muzikantų, kurie pakeistų garbaus amžiaus sulaukusius gerus muzikus, ir dar tokių, kurie sutiktų dirbti už mažą atlyginimą. Todėl būta pasiūlymų pirmiausia galvoti ne apie pinigus instrumentams, o apie atlyginimų kėlimą orkestro muzikantams²⁴.

Orkestro padėties gerinimu nuoširdžiai rūpinosi poetas ir dramaturgas Władysławas Syrokomla: inicijavo paramos koncertus, ragino 1860 m. koncertavusius smuikininką Henryką Wieniawskį ir pianistą Alexanderį Dreyschocką aukoti šiam tikslui. Paskelbęs straipsnį laikraštyje „Kurier Wileński“²⁵ jis priminė, kad per kovo ir balandžio koncertus (tada Šv. Jonų bažnyčioje vadovaujant vilniečiui Ludwikui Nowickiui atlikta Haydno oratorija „Septyni paskutinieji mūsų Išganytojo ant kryžiaus žodžiai“) surinkta šiek tiek lėšų orkestro reikėms, bet jų nepakanka.

21 *Rozmaitości. Koncert...* 1856: 45.

22 *Koncertų afišos ir...* 1860.

23 *Koncertų afišos* 1870.

24 *Korrespondencya...* 1861. 5(5): 74.

25 Wł. S[yrokomla] 1862. 38.

Syrokomla kvietė ateiti vilniečius į kitą, gegužės 18 d., koncertą, kurio pajamos vėl bus skirtos teatro orkestrui. Netrukus Syrokomlos, po metų (1863) – ir orkestro vadovo Mackiewicziaus mirtis bei paaštrėjusi politinė situacija pristabdė pradėtą orkestro kokybės klausimo sprendimą municipaliniu lygmeniu.

Centrinės oficialiosios caro valdžios potvarkiu pradėta vykdyti teatro reorganizacija – rusakalbės trupės formavimas – orkestro muzikams neturėjo tokios drastiškos įtakos, kaip aktoriams ir dainininkams, kurių meninės raiškos priemonė – kalba. Operinio repertuaro stagnaciją lėmė negebėjimas greitai surinkti rusiškai dainuojančią trupę. Tačiau dauguma orkestro muzikų dirbo ir po pertvarkos. Maža to, orkestro reikšmė išaugo keleriopai: jis, be dalyvavimo lengvesnio žanro spektakliuose (rimtesnio repertuaro formavimas užtruko), teatre per pertraukas ir koncertuose kitose miesto salėse griežė daug operinės muzikos, operų uvertiūrų. Pažymėtina, kad per vieną teatrinį vakarą orkestras atlikdavo tris uvertiūras – pradžioje prieš prasidedant spektakliams, prieš antrą ir trečią pjeses. Orkestrui vadovaujant smuikininkui Władysławui Bartoszewiczui (1865–1866) repertuare buvo uvertiūros operų: Aubero „Fenella“ („Nebylė iš Portici“), „La Sirène“, „Bronzos arklys“, „Fra Diavolo“, „Marco Spada“, „Gustavas III, arba Kaukių balius“, Weberio „Laisvasis šaulys“, „Eurynthe“, „Oberon“, Bellini „Norma“ ir „Piratas“, Louis Josepho Ferdinando Heroldo „Zampa“, Rossini „Sevilijos kirpėjas“, „Šarka-vagilė“, „Otello“, „Wilhelmas Tellis“, Friedricho von Flotowo „Martha“, Wolfgango Amadeus Mozarto „Don Giovanni“, Giuseppe Verdi „Stiffelio“, François Adrien Boieldieu „Baltoji dama“, Michailo Glinkos „Gyvenimas už carą“, „Ruslanas ir Liudmila“ ir kt.²⁶

Sėkmės laikotarpis visam koncertiniam sąjūdžiui, kurio svarbi dedamoji yra orkestrinė muzika, buvo smuikininko virtuozo, kompozitoriaus ir pedagogo Wolfo Ebanno veikla, joje reikšminga vieta skirta darbui su orkestrais. Jis buvo ilgametis (beveik 20 metų) Vilniaus miesto teatro orkestro (1868–1887) dirigentas. Išauginęs šio kolektyvo meistriškumą, papildęs jį trūkstamais instrumentais, vadovas gebėjo atlikti daugybę ne vien operinės, bet ir instrumentinės muzikos. Jo diriguojamas orkestras (vien teatro ir jungtinis) buvo nuolatinis koncertinio gyvenimo dalyvis: tradiciškai orkestro atliekamam kūriniumi prasidėdavo beveik kiekvienas didesnės apimties muzikinis renginys, jo orkestras talkino atliekant įvairius šio žanro kūrinius – Koncertus įvairiems instrumentams su orkestru ir kt. Šio orkestro, neretai papildyto muzikantais iš kitur, atliekamos skambėjo Mendelssohno-Bartholdy, Roberto Schumanno, Franzo Schuberto, Mykolo Kleopo Oginskio kūrinių aranžuotės, Beethoveno uvertiūros simfoniniam orkestrui „Egmont“ ir baletui „Prometėjo kūriniai“, Mendelssohno-Bartholdy uvertiūra Victorio Hugo dramai „Ruy Blas“ ir muzika Jeano Racine'o tragedijai „Athalie“, Charles'io François Gounod „Méditation sur le premier prélude de J. S. Bach“. Klausytojai be Bellini („Norma“), Mozarto („Don Giovanni“),

26 *Teatrinės afišos 1866.*

Moniuszkos („Halka“), Carlo Gottliebo Reissigerio („Yelva“), Verdi („Ernani“) ir kt. operų uvertiūrų, išgirdo ir Wagnerio kūrybą – buvo atliekami operos „Lohengrin“ introdukcija, finalas.

Ebannas organizavo ir dirigavo ne tik teatro kolektyvui, bet ir jungtiniams mėgėjų ir teatro muzikantų orkestrams, koncertavusiems miesto salėse. Savo soliniuose koncertuose smuikininkas atliko daug ne tik kamerinio, bet ir simfoninio žanro kūrinių, nesitenkindamas fortepijono, atliekančio orkestro partiją, pritarimu, kaip kartais buvo daroma, bet pasitelkdamas orkestrą: Charles’io Auguste de Bériot „Grande fantaisie“ op. 115 smuikui su orkestru, H. Wieniawskio „Légende“ op. 17 smuikui su orkestru, Mendelssohno-Bartholdy Koncertą smuikui su orkestru op. 64 e-moll, taip pat savo Koncertą smuikui su orkestru Nr. 1 op. 81²⁷ bei daugybę populiariosios muzikos orkestrui – serenadų, valsų, variacijų, polkų ir pan.²⁸

Teatre dirbančio dirigento atlyginimas Lietuvos visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo centre – Vilniuje – XIX a. 8 deš. buvo padidintas ir siekė 120 rb. Orkestro vadovo pareigų sąrašas buvo gana ilgas: muzikinių pjesių aranžavimas mažesnės sudėties orkestrui (išskyrus stambios formos „didžiąsias“ operas), repeticijos ir spektakliai, orkestro muzikantų klasifikavimas (pagal profesionalumo lygį) ir, esant reikalui, keitimas kitais, sudėties papildymas naujais instrumentininkais, atsakomybė už instrumentus ir biblioteką ir t. t.²⁹ Orkestro muzikanto atlyginimas Lietuvoje (teatre ar koncertui surinktame jungtiniame orkestre) tuo laikotarpiu labai skyrėsi – nuo 25 iki 60 rb. Jis buvo žymiai mažesnis nei koncertuojančių solistų instrumentalistų honorarai. Tačiau maždaug panašūs atlygiai buvo ir Imperatoriškuose Rusijos teatruose. Pavyzdžiui, Sankt Peterburgo Marijos teatre orkestrantui mokėta apie 50 rb., ir jų užimtumas buvo nemenkas. Maskvos italų operos trupėje orkestro muzikantai dirbo penkias dienas per savaitę ir 10–12 val. per dieną³⁰.

Kaip jau minėta, stiprus orkestras atvėrė kelią į sceną atlikimo požiūriu sudėtingesnėms operoms. Itin reiklus orkestrui buvo vienas žymiausių Rusijoje operos trupių organizatorių, patyręs teatralas Aleksejus Kartavovas, Vilniuje dirbęs 1887–1891 metais. Vilnius įgavo operos miesto vardą, teatras buvo lyginamas su daug didesnių miestų ir gausnesnių orkestrus turinčiomis trupėmis Kijeve, Odesoje, Charkove, Tiflise (Tbilisis). Tinkamai parengtos operos regimai gausino pajamas: vien 1887–1888 m. sezoną iš 47 500 rb. už operos spektaklius gauta 31 519 rb. Vilniečiams parodytos sudėtingesnių partitūrų Giacomo Meyerbeerio „Hugenotai“, Georges Bizet „Perlų ieškotojai“, Amilcare Ponchielli „La Gioconda“, itin pasisekusi Verdi „Aida“ ir kt.

Pažymėtina, kad 9 deš. Vilniaus teatre dirbę dirigentai turėjo nemenką anksčiau įgytą darbo su koncertuojančiais orkestrais patirtį. Todėl koncertiniame gyvenime

27 *Vilniaus teatrinės ir... 1853–1878; Koncertų afišos 1867–1886.*

28 Plačiau žr. Bakutytė 2007: 148–176.

29 *Vilniaus miesto teatro dokumentai.*

30 *Московские ведомости 1879. 297.*

jie aktyviai propagavo simfoninę muziką ir atlikdavo reikšmingų kūrinių. Pavyzdžiui, dirigentas N. Emanuelis, pasibaigus teatro žiemos sezonui, Botanikos sodo Vasaros teatre atliko naują vilniečiams kūrinių – danų kompozitoriaus Asgerio Hameriko (Hammerich) simfoniją „Judėjų trilogija“. Tokią pačią veiklą tęsė Emanuelį pakeitęs Paryžiaus konservatorijos auklėtinis dirigentas V. Zelionys, orkestrinės muzikos repertuarą papildęs Mozarto simfonija g-moll, Antonino Dvořáko „Slavų šokiais“, Wagnerio operos „Tannhäuser“ uvertiūra. Svarbu pažymėti, kad teatro orkestras 1888–1889 m. buvo papildytas naujais instrumentais.

1890–1891 m. Vilniuje dirbo čekų smuikininkas ir dirigentas, nuo 1860 m. gyvenęs Rusijoje, Václavas (Viačeslavas) Sukas, geriau nei kiti mokėjęs „pritaikyti“ orkestrą prie palyginti nedidelės salės Rotušėje, dėl anksčiau vykdytų rekonstrukcijų turėjusiai akustikos problemų. Šiuo požiūriu geresnė padėtis buvo 1897 m. pastatytame naujajame Vasaros teatre, kuris buvo dvigubai didesnis už ankstesnįjį, didesnis už Kijevo ir Charkovo vasaros teatrus, turėjęs 1 000 vietų salę, gerą sceninę įrangą. Jame vyko ir operų spektakliai, ir koncertai, kurių metu scenoje tilpdavo ir didesni orkestrai – vietiniai bei gastrolinių atvykę kolektyvai.

Iki pat XIX a. pab. svarbiausias orkestrinės muzikos propaguotojas buvo Vilniaus miesto teatro orkestras. Antroje amžiaus pusėje koncertus organizavo Imperatoriškosios rusų muzikos draugijos Vilniaus skyrius, veikęs 1873–1885 m. ir atkūręs veiklą nuo 1898 metų. Aktyvus šioje srityje taip pat buvo Dramos ir muzikos būrelis, įkurtas 1885 m. ir veikęs iki 1900 m. (po pertraukos vėliau vėl atsinaujino). Sekdamas kitų Rusijos didmiesčių pavyzdžiu būrelis inicijavo įvairius muzikos renginius, tarp jų – vadinuosius simfoninius vakarus. Reikia pažymėti, kad visuotinai pripažinta – tokie vakarai įmanomi tik ten, kur buvo pajėgus teatro orkestras ir geras dirigentas. Paprastai simfoninių vakarų metu Vilniuje orkestre griežė teatro muzikantai ir mėgėjai (tarp jų – dažniausiai kilmingieji asmenys, turintys muzikinį išsilavinimą), muzikos pedagogai ir kt. Tokių vakarų programą dažniausia sudarydavo kūriniai orkestrui ir drauge su dainininkais-solistais bei choru atliekamos operų scenos.

Apie 1888 m. dramos ir muzikos būrelis turėjo savo orkestrą, suburtą iš įvairių muzikantų. 9 deš. ir vėliau jo vadovas buvo didelis simfoninės muzikos entuziastas, pučiamųjų ir simfoninių orkestrų dirigentas, čekų muzikas, fagoto specialybę Prahos konservatorijoje įgijęs Julius Endersas (Endrs). Jis dalyvaudavo įvairiuose muzikos renginiuose, kuriuose reikėjo orkestro. 1891 m. jo diriguojamas dramos ir muzikos būrelio orkestras atliko Beethoveno uvertiūrą „Coriolan“, Paulo Stecko valsą „Flirtas“ („Flirtation (Coquetterie). Petite valse pour instruments à cordes“) ir kt.³¹ Net kelis dešimtmečius Endersas vadovavo rusų kariuomenės Orenburgo pulko Vilniuje orkestrui. Kai kuriuose šaltiniuose teigiama, kad tai buvęs simfoninis (ne pučiamųjų) orkestras³².

31 *Музыкально драматический...* 1891. 239.

32 Błaszczyk 1964: 68.

Rusijos carinė valdžia nemažą dėmesį skyrė kariuomenės orkestrams, laikė juos tinkamais reprezentacijai kolektyvais, todėl jie buvo pakankamai aukšto profesinio lygio. Būtent taip atsiliepta ir apie Botanikos sodo Vasaros teatre koncertavusius Ožechovskio (Orzechowski?) diriguojamą karinį orkestrą (40 asmenų), „puikiu“ recenzento vadintą laikinai Vilniuje apsisostojusį Kurliandijos (Kuršo gubernijos) dragūnų pulko orkestrą (kapelmeisteris Michailovas), kurie, be pramoginės muzikos, atlikę ir „rimtų pjesių“ – Ferenco Liszto, Fryderyko Chopino, Antono Rubinšteino kūrinų³³. Paskutiniaisiais XIX a. metais tarp gastroliavusių minėtini Eduardo Strausso diriguojamas orkestras iš Vienos (30 žmonių) ir lenkų Namysłowskio valstietiškas orkestras³⁴, Karolio Namysłowskio (1856–1925) įkurtas 1881 m.

XIX a. 9 ir 10 deš. Botanikos sode vasarą paprastai grieždavo keli vietiniai orkestrai – Vilniaus miesto teatro vadovo Dmitrijaus (Morducha) Stupelio, vadintasis koncertinis, ir Enderso, vadintasis karinis. Druskininkuose vasaromis koncertavo suburti ir specialias programas suformuodavę orkestrai – iš pradžių diriguojami Ebanno, vėliau Eliaso (Ilja) Malkino. Paskutiniaisiais amžiaus metais susibūrė Vilniaus mokslo įstaigų orkestras (apie 55 muzikantai), kuris parengdavo tokių kūrinių kaip Verdi operos „Nabucco“ uvertiūra, Beethoveno, Mozarto opusų ir buvo vertinamas kaip „tampantis rimtu kolektyvu“³⁵. Su juo repetuodavo ir renginiams parengdavo Maskvos dvasinės akademijos absolventas, dėstęs muziką Vilniaus gimnazijose, Vasilijus Spaskis ir Sankt Peterburgo konservatorijos auklėtinis smuikininkas Solomonas Vainbrenas. Orkestrą Žydų mokytojų institute 1898 m. įsteigė Isaacas Pirožnikovas. Lietuvos dvasinėje seminarijoje taip pat buvo susibūręs nedidelis styginių orkestras iš 11 žmonių: viename savo koncertų (1898) seminarijos auklėtiniai atliko Charles'io Marxo-Markuso „Notturmo religioso“ Op. 24 Nr. 1, Antono Rubinšteino „Melodiją“ smuikui, violončelei ir fortepijonui F-dur op. 3 ir kitus kūrinius³⁶.

Akivaizdu, per visą XIX a. spartėjo įvairių orkestrinių kolektyvų steigimasis – reikšmingesnių ir mažiau reikšmingų, gausėjo vietinių ir atvykstančių orkestrų, gebančių atlikti šio žanro kūrinius tiek koncertinėje, tiek teatrinėje scenose. Svarbu ir tai, kad dėsningai augo profesionalių instrumentininkų skaičius – tarp jų ir Lietuvos gyventojų, kurie įgydavo diplomus užsienyje, ir atvykusių iš svetur muzikų, tapusių aktyviais Lietuvos muzikinio gyvenimo dalyviais. Galima teigti, kad nors daugelio XIX a. pab. gausėjančių besikuriančių orkestrų vaidmuo vis dar traktuotinas kaip fragmentiški reiškiniai, tokia tendencija buvo perspektyvi – ji kūrė tradiciją, kuri drauge su XX a. pr. miesto muzikinio gyvenimo pokyčiais sudarė prielaidas 1910 m. įkurti Vilniaus simfoninį orkestrą.

33 К. 1888. 101; *Дневник* 1892. 155; *Дневник* 1893. 149.

34 Грин 1899. 200.

35 *Дневник* 1892. 68.

36 Ф. 1898. 38.

IŠVADOS

- XIX a. pr. dėl klasicizmo tradicijų poveikio Lietuvoje gyvavo orkestras, kaip nedidelio, keliolikos asmenų sambūrio, samprata;
 - simfonijos žanro raida Vakarų Europoje lėmė didėjančią orkestro sudėtį; ši tendencija reflektavo ir Lietuvoje;
 - reikšmingą vaidmenį muzikinio sąjūdžio plėtrai atliko Vilniaus miesto teatro orkestras – dažniausias viešų koncertų dalyvis;
 - itin svarbi buvo orkestro dirigentų veikla;
 - formavosi jungtinių orkestrų tradicija, rengiantis atlikti stambesnės formos kūrinis;
 - orkestro profesionalumas lėmė ir koncertinio repertuaro, ir operos spektaklių sėkmę;
 - XIX a. pab. gausėjo susiburiančių orkestrų; daugelio jų veikla traktuotina kaip fragmentiška, bet tuo pačiu metu ši tendencija buvo svarbi bendrajai orkestro raidai – ji palaipsniui kūrė prielaidas, artinusias XX a. pr. miesto muzikinio gyvenimo pokyčius ir Vilniaus simfoninio orkestro įkūrimą.

Gauta 2015 05 24
Priimta 2015 06 10

Literatūra ir šaltiniai

1. Bakutytė, V. Menininkas muzikiniame antros XIX a. pusės Lietuvos teatre. *Kultūrologija*. T. 15. *Asmenybė: menas, istorija, dabartis*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007: 148–176.
2. Bakutytė, V. *Vilniaus miesto teatras: egzistencinių pokyčių keliu 1785–1915*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
3. Błaszczyk, L. T. *Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX w.* Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1964.
4. C... Teatr Wileński. *Kurier Litewski*. 1827. 115.
5. Donesienie. *Kurier Litewski*. 1798. 54.
6. I. L. B. [Bieńkowski, L.]. Wieści muzycy z gubernii augustowskiej. *Ruch Muzyczny*. 1857. 30: 235–237; 31: 245.
7. Jelski, M. Kilka wspomnień... *Echo muzyczne*. 1881. 22.
8. Koncert amatorski. *Kurier Litewski*. 1818. 103.
9. Koncertų afišos. 1867–1886 m. *Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus*. A4238.
10. Koncertų afišos. 1870 m. *Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus*. A2660.
11. Koncertų afišos ir programos. 1860 m. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*. F. 1135. Ap. 10. S.v. 63.
12. Korrespondencya... Orkiestra. Wilno. *Ruch muzyczny*. 1861. 5(5): 74.
13. Odpowiedź lityry B siostrze C. *Kurier Litewski*. 1827. 119.
14. Przejeżdżający... *Kurier Litewski*. 1798. 49.
15. Rozmaitości. Koncert Apolinarego Kątskiego. *Kurier Wileński*. 1856. 45.
16. Rozmaitości. Szkice Wilna. IV. Muzyka. *Tygodnik Petersburski*. 1840: 32.
17. Teatr Wileński. *Kurier Litewski*. 1810. 38. Dodatek.
18. Teatr Wileński. *Kurier Litewski*. 1816. 44. Dodatek.
19. Teatrinės afišos. 1866 m. *Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus*. A4238.
20. Vilniaus miesto teatro dokumentai. *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*. F. 44. Ap. 1. B. 93.
21. Vilniaus teatrinės ir koncertų afišos. 1853–1878 m. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*. F. 1135. Ap. 10. S.v. 22, 24.
22. Wiadomości Krajowe. Wilno. *Kurier Litewski*. 1811. 13.

23. Wiadomości krajowe. Wilno. *Kurier Litewski*. 1820. 13.
24. Wiadomości krajowe. Wilno. *Kurier Litewski*. 1827. 22.
25. Wilno. *Kurier Litewski*. 1810. 25. Dodatek.
26. Wilno. Umieszczamy podany rachunek z koncertu. *Kurier Litewski*. 1820. 30.
27. Wł. S[yrokomla]. Słówko o Wileńskiej orkiestrze. *Kurier Wileński*. 1862. 38.
28. Z... Teatr Wileński. *Kurier Litewski*. 1827. 103.
29. Zieliński, J. The Poles in Music. *Polish Music Journal*. Winter 2002. Vol. 5(2). Prieiga per internetą: http://www.usc.edu/dept/polish_music/PMJ/issue/5.2.02/polandzielinski.html (žiūrėta 2015 03 20).
30. Грин. Крестьянский оркестр Намысловского. *Виленский вестник*. 1899. 200.
31. Дневник. *Виленский вестник*. 1892. 68.
32. Дневник. *Виленский вестник*. 1892. 155.
33. Дневник. *Виленский вестник*. 1893. 149.
34. К. Летний театр Шумана. *Виленский вестник*. 1888. 101.
35. *Московские ведомости*. 1879. 297.
36. Музыкально драматический кружок... *Виленский вестник*. 1891. 239.
37. Ф. Театр и музыка. *Виленский вестник*. 1898. 38.

Vida Bakutytė

Orchestra in the Lithuanian urban musical culture: a case study of Vilnius (19th century)

Summary

The article attempts to provide the generalising insights into the role of the orchestra in the 19th century's Lithuanian urban culture. The topic has been more extensively studied in the context of the culture of manors (periphery) and the Catholic Church, whereas the orchestras that were established in the process of the developing urban culture and their functioning in the public musical movement of the city have not been thoroughly explored. It is observed that due to the continuous influence of the tradition of classicism in Lithuania in the beginning of the 19th century an ensemble of barely several or more than ten musicians was often referred to as an orchestra. The pace of development of the composition and purpose of the orchestra in Western Europe was determined by the peculiar characteristics of development of the symphonic genre. This tendency was also reflected in Lithuania. The aim of the article is to reveal the change of the concept of the orchestra as well as its role in the urban culture on the basis of the available factual material. The facts provided in the publication show that at the end of the 19th century the number of established orchestras was on the increase. Though the activities of most of them are considered fragmentary, they were nevertheless important for the general development of the orchestra as well as the creation of the tradition which gradually anticipated the changes of the early 20th century and the establishment of the Vilnius Symphonic Orchestra in 1910.

KEYWORDS: Lithuania, Vilnius, 19th century, orchestra